

Een zilveren kaatsbal uit 1769

In het *Bondsorgaan* nr. 2 van de KNKB uit 1982 presenteerde de toenmalige Museumcommissie een overzicht van wat zij noemden ‘onze jacht op onderduikers’. Met die onderduikers bedoelde zij de zilveren en gouden kaatsballen die buiten het zicht van het Kaatsmuseum bij diverse particulieren, musea en stichtingen werden bewaard. Een telling van kaatsadvertenties uit de *Leeuwarder Courant* leerde dat er in de periode tussen 1752 en 1853 zo’n 300 zilveren en 26 gouden kaatsballen zijn uitgelooft. Omdat in die periode lang niet alle kaatspartijen in de LC werden aangekondigd en er ook vóór 1752 al zilveren ballen zijn verkaatst, moet dit aantal nog veel groter zijn geweest.

Veiling

Met enige regelmaat komen deze ‘onderduikers’ te voorschijn. Als de eigenaar overlijdt en de familie geen binding heeft met de kaatssport, wordt zo’n zilveren bal op antiekveilingen aan de hoogste bidder verkocht. Afhankelijk van de grootte en de staat waarin zo’n bal verkeert, worden er soms flinke bedragen geboden. Prijzen van duizenden euro’s zijn heel gewoon en het is daarmee meteen duidelijk dat het armlastige Kaatsmuseum in dat spel van bod en opbod geen partij is. Deze veilinghandel is in zoverre vervelend dat het veilingbedrijf geen informatie geeft over koper en verkoper. De bal duikt na de veiling meestal weer onder in de anonimiteit.

Voor het Kaatsmuseum is dat spijtig. Want nog belangrijker dan het bezit van zilveren en gouden kaatsballen is de documentatie over herkomst en bezitsgeschiedenis. Welke zilversmid heeft de bal gemaakt? Wat zijn de uiterlijke kenmerken? Waar en wanneer is de bal verkaatst? Wie heeft de bal gewonnen en wie heeft de bal daarna in bezit gehad? Vragen waar in veel gevallen moeilijk een antwoord op valt te geven. In dat verband zou het prachtig zijn als er een gedetailleerde studie zou plaatsvinden met registratie van alle bekende zilveren en gouden kaatsballen. Een prachtig onderwerp voor een doctoraalscriptie.

Mantgumer kaatsbal

In 2011 meldde zich bij het Kaatsmuseum een echtpaar met zijn ‘onderduiker’. Het bleek in het bezit van een zilveren kaatsbal uit de achttiende eeuw en het was nieuwsgierig of er in het Kaatsmuseum meer informatie over was te vinden. Het echtpaar was van Friese komaf, woonde al jaren buiten de provincie en had weinig tot geen kennis van de kaatsgeschiedenis. De aanwezige beheerder kon hun die middag daar veel over vertellen, maar helaas weinig over de zilveren kaatsbal die zij in bezit hadden. De eigenaren lieten hun adresgegevens achter en via de Museumcommissie kreeg ik het verzoek om contact op te nemen.

Al direct bij het eerste mailcontact werd ik dolenthousiast. Het bleek te gaan om een zilveren kaatsbal met het opschrift: ‘Verkaast te Mantgum Ao 1769’. Als inwoner van Mantgum en geïnteresseerd in zowel

kaatsgeschiedenis als dorpshistorie, was dat geweldig nieuws. In oktober 2011 ben ik bij de familie op bezoek geweest en hebben we alle beschikbare informatie uitgewisseld.

Gewonnen, geërfd of gekocht?

De eigenaar, die een levendige belangstelling heeft voor geschiedenis, had al onderzoek gedaan naar de maker van de zilveren bal. Het zilvermerk, dat kunstig was verwerkt in de uiterlijke versiering van de bal, verwees naar zilversmid Johannes Andringa. Deze was geboren in 1722 te Leeuwarden en werkte vanaf 1760 in zijn geboorteplaats als meesterzilversmid. In 1769 - het jaar waarop de kaatsbal is gedateerd - verplaatste hij zijn werkzaamheden naar Franeker. Hij was weduwnaar geworden en hertrouwde op 8 januari 1769 met de weduwe Ytje Lammerts Salverda uit Franeker. Het was zakelijk gezien voor beiden een goede keus, want de overleden echtgenoot van Ytje, Tamme Lucas Salverda, was zilversmid geweest in Franeker. Ytje was blijkbaar erg pragmatisch, want haar echtgenoot was slechts een paar maanden eerder, op 21 september 1768, gestorven. Johannes kon nu in de zaak van zijn overleden voorganger zijn werkzaamheden als zilversmid voortzetten. Van Johannes Andringa waren tot nu toe slechts enkele zilveren voorwerpen bekend. De zilveren kaatsbal kan daar nu aan worden toegevoegd.

Omdat Johannes Andringa zich begin januari 1769 in Franeker had gevestigd, is het zeer waarschijnlijk

NANNE JETZES, Hefjes te Baard, zal op Dingsdag den 10den Augusty 1769 des Middags te twaalf Uur laats Verkauzen: Een Cierlyke ZILVEREN BAL.
HEEKER PIERS, Hefjes te Mantgum, zal op Donnesdag den 10den Augusty 1769 laats Verkauzen een Cierlyke ZILVEREN BAL.

Advertentie in de Leeuwarder Saturdayse Courant van 5 augustus 1769 waarin de kaatspartij te Mantgum wordt aangekondigd.

dat de zilveren bal daar ook in dat jaar is gemaakt.

Een andere relatie met de stad Franeker ligt in het feit dat Ytje Lammerts Salverda de overgrootmoeder was van Jan Bogtstra, een van de vijf oprichters van de Franeker PC.

De familie Salverda wijst ons via de zilversmid wellicht ook naar de bezitsgeschiedenis van de bal. Want een van de voorouders van de huidige eigenaar van de zilveren bal was een Salverda, eind achttiende eeuw woonachtig in Britswert, niet ver van Mantgum. Een relatie tussen deze Britswerter Salverda en Ytje Lammerts Salverda is (nog) niet bewezen. Maar zelfs bij een aantoonbare familierelatie blijft het gissen hoe de zilveren bal in de familie Salverda is gekomen. Dat kan variëren van gewonnen, gekocht tot geërfd en alles wat we nog meer kunnen bedenken. Bij de huidige eigenaars van de zilveren bal is niets met zekerheid bekend over de herkomst van de bal. Een relatie met de Salverda’s kan op toeval berusten en het is ook mogelijk dat de bal uit een andere tak van de familie afkomstig is.

‘Een cierlyke zilveren bal’

Met meer zekerheid kunnen we iets zeggen over waar, wanneer en onder welke omstandigheden de zilveren bal is verkaatst. In de digitaal beschikbare *Leeuwarder Saturdayse Courant* van 5 augustus 1769 staat de volgende aankondiging: ‘Heerke Piers, Hospes te Mantgum, zal op Donderdag den 10den Augusty 1769 laats Verkaatszen een Cierlyke ZILVEREN BAL.’ Op dezelfde pagina lezen we overigens ook dat cafehouder Nanne Jetzes uit Baard op 8 augustus een ‘Cierlyke ZILVEREN BAL’ heeft uitgelooft. Het was ‘merketiid’ in de Greidhoeke. Boeren en arbeiders hadden de oogst binnen en er was reden en tijd voor feest. Op die dorpsfeesten werden, afhankelijk van de streek en de voorkeur van de herbergier, kaatswedstrijden, harddraverijen, papegaaischieten, tippen, of andere vermaken georganiseerd. Heerke Piers, die zich vanaf 1774 met de familienaam Gosliga tooide, organiseerde in de periode dat hij in Mantgum herbergier was, vaker kaatswedstrijden. Er is van hem ook een advertentie bekend uit 1775, waarin hij ‘een extra mooy Zilver Hegten Mes’ als prijs beschikbaar stelde. Nog altijd wordt overigens in Mantgum de

‘merke’ gevierd vanaf de tweede maandag in augustus. Het is dan ook zeer aangemelijk dat de zilveren bal uit 1769 is verkaatst op de Mantgumer merkepartij.

Sieradendoosje

De zilveren kaatsbal in dit artikel heeft een aantal bijzondere uiterlijke kenmerken. De bal is niet bijzonder groot met een omtrek van ruim 16 centimeter en een doorsnede van ca. 7 centimeter. De bal bevat geen afbeeldingen die naar het kaatsen verwijzen. De uiterlijke vorm wordt gekenmerkt door sierlijke krul- en bladmotieven. De tekst ‘Verkaast te Mantgum Ao 1769’ is duidelijk leesbaar rond de middellijn van de bal. De schrijffout in het woord ‘verkaast’ heeft de eigenaren overigens een tijdlang op het verkeerde been gezet. Zij dachten dat het wellicht iets met ‘kaas’ te maken zou hebben.

Bijzonder aan de zilveren bal is dat hij doorsneden is in twee gelijke helften. Met een scharnier zijn beide delen blijvend aan elkaar verbonden, maar die kunnen via een knopje worden geopend. Uit nauwkeurige bestudering van de aangebrachte vormen op de bal blijkt dat de versierselen niet over de middellijn van de bal lopen. Ze lopen precies tot het snijvlak waar de bal in tweeën is gedeeld. We mogen dus aannemen dat er al bij het maken van de bal rekening mee is gehouden dat deze in tweeën werd verdeeld en dat dit niet in een latere periode is gebeurd.

De silveren kaatsbal die in 1769 te Mantgum is verkaatst. Het jaartal staat uiterst rechts op de bal. Met de twee knopjes kan de bal worden geopend. Foto: Eigenaar van de bal.

Eén zijde van de bal is in de jaren vijftig van de 20ste eeuw door een familielid afgeplat. De man was werkzaam op een zilverfabriek en hoewel het feit van de vervorming op zich spijtig is, is het wel vakkundig gebeurd. De bal is daardoor niet meer helemaal rond en rust op een plat vlak.

Uit de documentatie van het Kaatsmuseum is nog één zilveren bal bekend die in twee helften is verdeeld. Het is een vergelijkbare bal qua grootte en uiterlijke ornamentiek, maar verder zijn er veel verschillen. Het is een bal uit het bezit van de kaatsfamilie Kooistra uit

Wonseradeel. Deze bal is in een latere periode voorzien van een drietal knopjes, waardoor de bal als het ware op pootjes blijft staan. Aan de bovenzijde is een knop toegevoegd waarmee dit deel als deksel kan worden geopend. De binnenzijde was gevuld met een fluwelen kussentje dat diende als speldenkussen.

Bij de huidige eigenaars heeft de bal in ieder geval eenmaal als sieradendoosje dienst gedaan. Dat was bij het huwelijk van hun dochter. In de kaatsbal zaten toen de trouwringen voor het bruidspaar. Het spijt de huidige eigenaren dat toen niet bekend was welk

een historische achtergrond die bal had. Het had de ambtenaar van de burgerlijke stand wellicht kunnen inspireren om in zijn toespraak woordspelingen te maken op verbinding tussen kaatsen en het leven van alle dag, want 'jout it libben net mei stean en fallen, rju driuwerkes nei stive ballen'?

Theo Kuipers

Spanning tusken tradysje en fernijing

Formule Freule sterk - noed oer takomst jeugd – ôfstannen te grut, dagen te lang

'De Freule-partij is evenals de P.C., een dag vol sfeer. Om het veld zitten telken jare velen der vroegere winnaars die met weemoed aan hun jeugd terug denken en misschien menen dat er in hun tijd toch beter werd gekeatst. En in het veld wordt met verbeterheid strijd geleverd om de horloges. Vol overgave, met bruisend enthousiasme kaatsen de jongens de hele dag, van 's morgens vroeg tot 's avonds laat. En waar ziet men groter vertwijfeling dan op deze kaatsdag als een partij met alles aan de hang verloren gaat? En waar laait de vreugde hoger op dan hier als de laatste slag gevallen is en een overgelukkig drietal zich klaar kan gaan maken om de gouden klokjes in ontvangst te nemen? Waarlijk de Freule-dag is enig in z'n soort.'

Ofsjoen fan styl en wurdkar, dy't net mear by in sportferslach fan hjoed de dei passe, is de ynhâld noch like aktueel. It giet hjir om in oanhaal út in artikel yn de Ljouwerter Krante, skreaun op 5 augustus 1953 nei oanlieding fan 50 jier Freule. Doe ek al miende de âlderein dat der yn hár tiid better keatst waard. En ek doe al keatsten de jonges noch like fûl: op 'e Freule woene se har sjen litte. De Freuledei is noch altyd 'enig in z'n soort'.

Om de bân mei freule De Vos van Steenwijk libben te hâlden, wurdt tradisjoneel elk jier foarôfgeand oan de partij in krânse lein by har monumint op 'e Terp yn Wommels. Foto: Henk Bootsma.